

STANDEISKY ÉVA

Kassák Lajos-interjú 1960-ból

1960 nyarán két történész – Erényi Tibor és Jemnitz János – kereste fel Kassák Lajost: arra kérték, hogy válaszoljon a munkásmozgalommal kapcsolatos kérdéseikre. Sem az interjúalány, sem az interjúkészítők nem tudhatták, hogy Kassákot figyeltetik a belügyi szervek. Az ügynök-jelentések érdekes kontrasztját adják a közölt dokumentumnak.

Kassák Lajos, a magát szocialistának valló független ember és művész, minden rendszerben összeütközésbe került a hatalmon lévőkkel. Már a 20. század első éveiben bekapcsolódott a szocialista mozgalomba – a szakszervezeti és a kulturális egyesületek tevékenységébe. Szülővárosát, Érsekújvárt elhagyva Győrben, majd újpesti és angyalföldi gyárakban lakatosként dolgozott. Sztrájkok szervezéséért feketelistára került és munkanélküli lett. 1908-tól datálható irodalmi tevékenysége. Első írásai az *Újpest* és a *Független Magyarország* című lapokban jelentek meg. 1909-es nyugat-európai vándorlása után Budapesten élt és publikált. Első novelláskötete 1912-ben (*Életsiratás*), első verseskötete 1915-ben (*Eposz Wagner maszkjában*) jelent meg. Az új képzőművészeti irányzatokkal, a futurizmussal és az expresszionizmussal is ezekben az években ismerkedett meg. Élesen szembefordult az első világháborúval. Lapot alapított: *A Tettet*, majd annak betiltása után a *Mát*.

Szellemi függetlenségét akkor sem adta fel, amikor 1919-ben (majd a második világháborút követő néhány évben) párttagként vállalt funkciót. Önéletrajzi regényében így jellemzi a *Ma* köré csoportosuló világ-nézetét: „Kimondottan sem szociáldemokratáknak, sem kommunistáknak nem nevezzük magunkat, de úgy az antimilitarista mozgalom, mint az orosz szovjetrendszer közel áll hozzánk.”¹

¹ KASSÁK Lajos: *Egy ember élete*. Magvető Kiadó, Budapest, 1983. 412.

1919-es szerepvállalása miatt emigrálni kényszerült. 1926-ban tért haza Bécsből. *Dokumentum*, majd *Munka* címmel folyóiratot indított. *Napjaink átértékelése* című írásában (1933) bírálta a fasizmus ellen összefogni nem tudó szociáldemokratákat és kommunistákat. 1935-től Mónus Illés felkérésére kezd dolgozni a *Népszavának* és a *Szocializmusnak*. 1940-ben háborúellenes izgatásért két hónapra börtönbe került.

1948-ig a Szociáldemokrata Párt, a pártegyesítés után a Magyar Dolgozók Pártjának tagja volt, ahonnan 1953-ban kizárták. A legnehezebb helyzetben a Rákosi-érában volt: 1949-től 1956-ig mintegy belső számúzetésben élt. 1956-ban újra közéleti szereplő lett: ősszel titkos szavazással beválasztották a Magyar Írószövetség elnökségébe. Művei közül egyre több jelenhetett meg, a politikai cenzúra azonban továbbra is akadályozta a teljes életmű nyilvánosság elé kerülését. Kassáknak számos olyan barátja és ismerőse volt, akiket az 1956 utáni rendszer ellenségeinek, ellenfeleinek tekintett, és belügyeseivel figyeltetett.

Bár 1957-től fokozatosan enyhült a ránehezedő politikai, kulturális nyomás, az irányítók mindig gyanakodva tekintettek az autonóm Kassákra, akinek szocialista elkötelezettsége közismert volt. „Nyilván határozottabb politikai állásfoglalást kívánnak tőle [Kassáktól]. Ő azonban teljesen visszavonult a politikától, hiszen ehhez öreg és beteg. Hagyják őt – amíg tud – dolgozni, ez a legtöbb, amit tehet” – olvasható az 1959. novemberi ügynökjelentésben.²

A hatóságok rossz szemmel nézték Kassák polgári írókhoz, művészekhez és emigránsokhoz fűződő kapcsolatát, intranszigienciája ingerelte őket. „Ő volt Magyarországon az első szocialista író, ma sem tartja magát utolsónak, s ennek megfelelő megbecsülést várna. És semmiféle művén a legkevesebb változtatást nem engedélyez” – idézi őt a ráállított ügynök, műveinek kiadói szerkesztője,³ aki egy másik jelentésében így adja vissza Kassák panaszát: „Itthon nem becsülik meg. A modern (absztrakt, stb.) festőiskolákról hallani sem akarnak, pedig mindez külföldön már klasszikus művészetnek számít. Műveinek megjelentetésével is állandóan problémák vannak, kötetben még meg nem jelent novelláit a Kiadói Főigazgatóság átirányította a Magvető Kiadóhoz, az pedig folyton halogatja könyveinek megjelentetését, holott életműszerződése van, melynek értelmében kétévenként három könyvét kellene megjelentetni, s havi négyezer forintot fizetni neki.”⁴

² 1959. november 20-i jelentés. STANDEISKY Éva: Ügynökjelentések Kassákról. In: Uő: *Kassák, az ember és a közszereplő*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2007. 258.

³ 1959. október 10-i jelentés. Uo. 257.

⁴ „Juhász” ügynök 1959. november 4-i jelentése. Uo.

A Kassákkal szembeni kettősséget jelzi, hogy bár bővültek az író publikálási, kiállításai lehetőségei, ugyanakkor szemmel tartották: nem keveredik-e rendszerellenesek közé, vagy nézeteivel nem késztet-e másokat a rendszer bírálataira. A kulturális irányítás párt- és belüleges illetékesei veszélyesnek tartották, hogy az avantgárd és a modern nyugati kultúra iránt érdeklődő fiatalokat nem csupán Kassák művei vonzzák, hanem személyisége is hat rájuk: egyre többen kerestek vele kapcsolatot.

„Egyenletesen regnált, de nem ültetett gátlásokat belénk, szinte bárkikor mehetünk hozzá, szerette is, ha fiatalok háborgatják; bárki klanciacióját elolvasta; ha megszorították, mindig talált benne méltányolnivalót; hódolatunkat, lelkesedésünket elviselte, úgy is mondhatnám, honorált a maga módján azzal, hogy mindenkit komolyan vett [...] ha tett is különbséget, nem tudtuk, nem éreztük, hogy házában alábbvalóak lennénk bárki protokolláris főistennél; azt hiszem, ezek a marhaságok kívül rekedtek spektrumán. Vedeltük a kávé, amit ő maga főzött, harciasan vitatkoztunk vele, tántoríthatatlanul cáfolt, nem titkolta rokon- és ellenszenvet, gyűlöletre is telt neki; tapintat, elnézés, megértés a fiatalnak vagy a megjelenhetéstől kirekesztettnek jutott. Autokrata volt” – emlékezett vissza egyikük.⁵ A találkozóról így számol be az ügynökjelentés: „S[olymos]. I[da]. és Szuchovszki Ida [1959. augusztus] 20-án du. jártak Kassákéknál. Rajtuk kívül később nagy társaság érkezett: Gera György, Kerényi Grácia, Bálint Endréné (a disszidált festő felesége), Szandai Sándor (festő) és felesége, a Képzőművészeti Kiadó egyik lektora s több francia vendég. Úgy hogy keveset tudtak szűk körben beszélgetni. Szóba került, hogy K[assák]. és felesége egyaránt naplót vezet, mint ahogyan maga S. I. is naplót ír, hogy különféle ügyeit az »utókornak« megörökítse.”⁶

„Kassák igen intenzív nyugati disszidens kapcsolatokkal rendelkezik” – írja Gál Ferenc belügyi tiszt 1959. szeptember 9-i jelentésértékelésében, majd utasítja a kiadói szerkesztőségben dolgozó, a népiekkel különösen jó kapcsolatokat ápoló ügynököt, hogy igyekezzen adatokat szerezni „Kassák köréről”, és „óvatosan próbálkozzon közelebb jutni Kassákékhoz. Népi ismerősein keresztül ellenőrizze a kialakuló népi-szoc. dem. barátságot.”⁷

Kassák szerint – jelenti az íróról később a népiekkel rokonszenvező ügynök – „Illyés Gyulának a Kortársba írt szociográfiai cikke és versei

⁵ SOLYMOS Ida: Kassák, a megértő mester. In: ILLÉS Ilona–TAXNER Ernő (szerk.): *Kortársak Kassák Lajosról*. Petőfi Irodalmi Múzeum–Népművelési Propaganda Iroda, Budapest, 1976. 201.

⁶ „Juhász” ügynök 1959. szeptember 9-i jelentése. Augusztus 26. 11 óra. B. Solymos Ida írónővel való találkozásáról, amelyre a Tik-tak Espresso-ban került sor augusztus 26-án. STANDEISKY Éva: i. m. 255.

szöges ellentétben állnak eddigi írói múltjával és magatartásával. [...] Teljesen érthetetlen, hogy az az író, aki azelőtt megpróbált bátran viselkedni, s ahogy lehetett, igazat írni, sőt 1956 után ő volt, aki írótságait ellenállásra buzdította, most ily mértékben kapitulál. Mi szüksége van erre a teljes fegyverletételre, sőt lelkes alkalmazkodásra? [...] Ő a maga részéről nem hajlandó erre az útra térni. Nem is akar írni, minden energiáját festésre fordítja. Úgy hiszi, világviszonylatban is jelentős, amit csinál, lényegileg ez év elején Párizsban rendezett kiállításának kritikája is ezt állapította meg. Elszomorító, hogy elzárják a világtól, hogy nemhogy elismernék, még szűk szakmai nyilvánossághoz sem juttatják, amit csinál.”⁸

Ekkor már hónapok teltek el Kassák franciaországi kiállítása óta. 1959 végén megengedték, hogy műveiből egy párizsi galéria tárlatot szervezzen, őt magát azonban nem engedték ki a francia fővárosba: „...kiutazását a Művelődési Minisztérium Képzőművészeti Osztálya »festészetének jellege alapján« »kulturpolitikai szempontból« nem javasolta.”⁹ „Juhász” ügynök így interpretálta Kassák szavait, akivel 1959. november 14-én találkozott Bécsi úti lakásán: „Most kapott engedélyt, hogy képeit kiállíthassa Párizsba, ahol azok egy előkelő modern galériában lesznek kiállítva. Reméli, hogy végre ez a februárban nyíló kiállítás meghozza neki a világelismerést, amit hiába várt itthon, s ami, mint a modern művészetek egyik úttörőjét, nyilván megilleti. (A kiállítást disszidált barátja, Pán Imre szervezi.)”¹⁰

Ez a történet egyik, az interjúkészítők számára nem látható oldala. A másik, a nyilvános oldal, szívderítőbb. A hatvanas évek elejétől a történetírás megújulni látszott. Míg korábban elképzelhetetlen volt a szociáldemokrata és a polgári radikális mozgalom szakszerű kutatása, 1957 után erre is egyre több lehetőség adódott. Ezt használta ki Jemnitz János, aki a Párttörténeti Intézet széles látókörű, a szépirodalmat, művészeteket jól ismerő munkatársával, Erényi Tiborral kereste fel Kassákat.¹¹

⁸ „Juhász” ügynök 1959. szeptember 9-i jelentése. Uo. 260.

⁹ CSAPLÁR Ferenc: *Kassák születésnapjai 1917–1967*. Kassák Múzeum, Budapest, 2005. 14. „Egyidejűleg fegyelmi vizsgálat indult a kiállítás katalógusához előszót író Pogány Ödön Gábor, továbbá a Kossuth Nyomda igazgatója, Lengyel Lajos ellen. A művelődéspolitikai irányítói szerint ugyanis megengedhetetlen volt, hogy a Magyar Nemzeti Galéria hivatalban lévő főigazgatója »a modern magyar piktúra egyik legnagyobb alakjának« nevezze Kassákat, »a haladó szemlélet, a forradalmi ízlés nagy úttörői« közé sorolva őt kijelentse: »Magyarországon több nemzedék írói, költői, gondolkodói, képzőművészei indultak el pályájukon az ő példáját követve« – folytatja Csaplár.

¹⁰ „Juhász” ügynök 1959. november 30-i jelentése. STANDEISKY Éva: i. m. 258.

¹¹ Erényi Tibor (1923–1998) történész, 1960-ban a Párttörténeti Intézet tudományos titkára. 1961-ben megjelent munkájában – *A Magyarországi Szociáldemokrata Párt 1914 előtti tevékenységéről*. Kossuth Kiadó, Budapest –, illetve az 1962-ben publikált könyvében – *A magyarországi szakszervezeti mozgalom kezdetei, 1867–1904*. Táncsics Kiadó, Budapest – is építhetett a Kassákkal folytatott beszélgetésre.

(Az 1960-as évektől fordult a figyelem a Tanácsköztársaság felé; a Párttörténeti Intézet visszaemlékezéseket gyűjtő csoportjából néhány hónappal korábban Petrák Katalin és Lányi Ernőné faggatta Kassákot 1918–19-es emlékeiről, aki készségesen válaszolt a kérdésekre. A beszélgetés szövege csak évtizedekkel később került a szélesebb nyilvánosság elé.)¹²

Jemnitz János 2007 tavaszán a következő megjegyzéseket fűzte a negyvenhét évvel korábban készült interjúhoz: „A legépelte szövegen szeptemberi dátum szerepel. Maga az interjú természetesen néhány héttel korábbi. Kassák Lajos lakásán készült. Az Intézet autóján mentünk ki hozzá Erényi Tiborral és a gyorsíróval: akkor még nem volt magnó. A beszélgetés során Kassák szívélyes és kedves volt. Kassák Lajost régebbről ismertem, még 1946-ban hallgattam előadását az Európai Iskolában. Ő nem ismert engem. Erényi és én természetesen olvastuk önéletrajzi regényét, az *Egy ember életét*.”

Kassák mindig szocialista volt. Szocializmusa némi szindikalizmussal vegyült, és ifjúkorában anarchista szimpátiái is voltak. Akkoriban az anarchoszindikalizmusról készültem írni, ezért kérdeztem őt erről is.¹³

Fontosnak tartom elmondani a kassáki örökségről, hogy Kassák a sok politikai fordulat ellenére élete végéig hű maradt eszméihez. Egy tömbből faragott személyiség volt, amivel igencsak eltért sok embertől. Két kassáki mondásra hívnám fel a figyelmet, Erényi Tibor is jól ismerte őket. Az egyik az értelmiségiek »locsi-fecsijére«, a másik ’56-ra és az írókra vonatkozik. Ez utóbbi kissé gorombán hangzik, de nagyon jellemző. Azt mondta: »Ti éveken keresztül ettétek a moszlékot, és most egy hajszáltól hánytok.« Kassák mindig különálló személyiség volt, ezért is kerestük fel őt azokban a kritikus években.”¹⁴

Kassák Lajos válaszai Erényi Tibor és Jemnitz János kérdéseire

Kérdés: Miben látja a szakszervezetek jelentőségét a munkásság kulturális nevelését illetően?

A régibb időkben, 1905–1914 között a különböző szakszervezeteknek szerepe a munkásság kulturális nevelésében igen nagy jelentőségű volt. A polgári szanon, érzelgős könnyű műfaj nem csurgott be. Minden na-

¹² Kassák Lajos tevékenységéről a proletárdiktatúrában. In: KENDE János–SÍPOS Péter (szerk.): *Visszaemlékezések 1919-ről*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1989. 98–106.

¹³ JEMNITZ János: Az anarchoszindikalizmus Magyarországon 1914 előtt. *Párttörténeti Közlemények*, 1961/1. 129–176.

¹⁴ Réti László, a Magyar Munkásmozgalmi Intézet igazgatója is szeretett volna Kassákkal beszélgetni emlékeiről, Rákosi Mátyás azonban eltanácsolta ettől. Hajdu Tibor szíves közlése.

gyobb szakszervezetnek – én akkor gépépítő szakosztályának voltam a tagja, ami később beolvadt a Gömb utcai Vasas szakszervezetbe – színpada volt, darabokat játszottak rajta, szavaltak, táncesték voltak, klubélet folyt, amit mi nem neveztünk klubéletnek, csak szakszervezeti életnek. Más helyeken munkásotthonnak neveztek ugyanezt az intézményt a szakszervezeten belül. Például Újpesten a munkásotthon a tízes években mondhatnám nagyszerű volt. Tudományos előadásokat hallgattak a munkások, műkedvelő gárda volt, zenekar, dalárda. Esténként a munkásotthonban valóban klubélet folyt. A tagok minden este ott beszéltek meg a szakszervezeti dolgokat, családi ügyeiket. Kisebb arányú volt a mai kultúrházaknál, az agitáció nem volt széles körű, de vonzó ereje komoly eredményeket ért el. Mindenféle kérdésről, darwinizmusról, kereszténységről, társadalmi mozgalmakról akkori tudósok tartottak előadásokat. Ezen kívül ott folytak le a szakszervezeti gyűlések, ott domináltak, ott sakkoztak. A szakszervezetben inni, oda részegen bemenni nem lehetett. Kártyázni nem volt szabad. Szóval nagyon intenzív kulturális élet folyt. Fiatal munkás voltam, 20-21 éves, és Tolsztojt, Balzacot, Hugo Victort olvastam. Minden ponyva ki volt tiltva a helyiségben. Az egyesület kerelein belül nem zárt szociáldemokrata élet volt, mert a legszélsőségebb gondolkodásúak egészen az anarchistákig jelen lehettek. A munkásetika fegyelme tartotta fenn a rendet. A viták szabadon folytak. A Galilei-kör¹⁵ tagjai részt vettek ezeken az előadásokon. Később Madzsar,¹⁶ Szabó Ervin¹⁷ is. Én ekkortájt ismerkedtem meg Szabó Ervinnel, feljártam hozzá a könyvtárba, és a szocializmusról beszélgettünk. Egészen más élet volt az! Az erjedésnek és fejlődésnek őszinte, odaadó érzésével jött be a mun-

¹⁵ Budapesten 1908-ban alakult progresszív baloldali kör, ahol előadásokat szerveztek. 1918-ban háborúellenes propagandáért feloszlatták.

¹⁶ Madzsar József (1876–1940) orvos, könyvtáros, (lexikon)szerkesztő. Szabó Ervin körének tagjaként a radikális mozgalmához csatlakozott. Számos előadást tartott a Galilei-körben. 1912-től a Fővárosi Könyvtár főkönyvtárosa, majd 1918-tól 1919-ig igazgatója. Az 1914-ben alakult Polgári Radikális Párt alelnöke, a *Huszadik Század* munkatársa. Az 1918. októberi forradalom győzelme után népjóléti államtitkár, a Tanácsköztársaság idején a közegészségügy egyik vezetője. 1921-től 1924-ig emigrációban élt. Az 1928-ban megjelent *Társadalmi Lexikon* szerkesztője. Az illegális kommunista párt tagjaként 1931-től szerkesztette a párt féllegális folyóiratát, a *Társadalmi Szemlét*. 1935-ben Csehszlovákiába, 1936-ban a Szovjetunióba emigrált, ahol 1938-ban törvénytörtés áldozata lett.

¹⁷ Szabó Ervin (1877–1918) szociológus, történész, író, jogász, statisztikus, művelődéspolitikus, publicista, 1911-től haláláig a Fővárosi Könyvtár igazgatója, a Társadalomtudományi Társaság egyik megalapítója és alelnöke. Szociáldemokrata, az (anarcho)szindikalizmus híve. A marxizmus első tudományos művelője Magyarországon. A szociáldemokrata politikát bíráló írásainak hatása Kassák lapjaiban, *A Tettben* és a *Mában* egyaránt kimutatható. Az első világháború éveiben az illegális antimilitarista mozgalom szellemi irányítója.

kás a munkásszervezetbe és vett részt a mozgalomban. Ideális állapot volt, annyiban, hogy teljes hittel csinálták, amit csináltak. Kizárták az otthonokból és szakszervezetekből azokat, akik sztrájktrőrök lettek, vagy sztrájktröröket segítettek. A kulturális mozgalom is erős, egészséges volt. Amikor én most ebben az érában képviselő voltam, bemutatkozó beszédemben – ennek kb. 13 éve – éppen erről beszéltem.¹⁸ Összehasonlítottam a könyvtárakat a munkásmozgalom kezdeti korszakának a könyvtáraival, amelyeknek anyagát sokkal jobbnak tartottam a közvetlen felszabadulás után felállított könyvtárakénál. Beszédemben kitértem arra, milyen fontos, hogy a munkásság a szocialista vagy a szocialista irányzatú művészet alkotásaival megismerkedjék.

Kérdés: Elhangzott az a vád a korabeli szakszervezetek ellen, hogy a munkásság viszonylag szűk rétegét tömörítették, inkább szakmunkásokat, és nem volt nagy tömeghatásuk. Mi erről a véleménye?

Ez igaz. De marxista szemmel vizsgálódva mindig a maga idejébe kell visszahelyezni a dolgokat. Teljes képtelenség azt várni egy fejlődő mozgalomtól, hogy rögtön tömegmozgalom legyen. Mindig szűk körből indul ki, és egészen lassú menetben tágítja határait. Mikor a legális kommunista párt megalakult, olyan szervezett tömeget talált, hogy máris tömegpárttá lehetett. De annak idején személy szerint kellett embereket meggyőzni, vagy személy szerint ébredtek rá, hogy be kell lépni a szakszervezetbe. Tehát szűkebb körű volt, de ez is érthető, mert az ipari munkásságra bázírozták az egész mozgalmat. Ma is azt mondjuk, az élcsapat az ipari munkásság. Bár tömegpárt ma a kommunista párt, mégis ezt mondjuk.

Kérdés: Igaz-e, hogy a munkásság tömegei távol voltak a szakszervezetektől?

Voltak gyárak, ahol nem is vettek fel mást, mint szervezett munkást. Például volt egy autógyár, az első autójavító Magyarországon, nem nagy gyár, de a legmagasabb béreket fizette és csak szervezett munkásokat vett fel. A gyár tulajdonosának – nagyon helyesen – az volt a véleménye, ha nem iszákos, nem tolvaj embereket vesz fel, hanem a szakszervezetekhez fordul, munkásait jobban fizeti, akkor több haszna lesz belőle, mint annak a kapitalistának, akinek mindennap baja volt a munkásaival, a munkácsereével. Például az Aschner-gyárban¹⁹ a kulturális és üdültetési mozgalom olyan magas fokon állt, hogy elnevezték az ott dolgo-

¹⁸ Kassák az 1947. augusztus 30-i országgyűlési választásokon az SZDP parlamenti képviselője lett.

¹⁹ Aschner Lipót (1872–1952) 1896-ban részt vett az Egyesült Izzólámpa és Villamossági Rt. alapításában; 1921-ben a cég vezérigazgatója lett. Az újpesti Váci úton 1901-ben indult a termelés. A német megszállás után Dachauba hurcolták, ahonnan váltságdíjért szabadult. 1947-ben Svájcból tért vissza Magyarországra; 1952-ig a vállalat ügyvezető igazgatója volt.

zőkat munkásarisztokratáknak. Ez nem volt igaz, bár jó lehetett agitációs módszereknek.

Kérdés: Mi a helyesebb, ha azt mondjuk, hogy a szakszervezetek csak a munkásság egy szűk csoportjának érdekeit képviselték, vagy ha azt állítjuk, hogy az összmunkásság érdekében léptek fel?

Mindig az összmunkásság érdekeit képviselték, de a szakmai sovinizmus megmutatkozott. Érthető, mert a szervezkedés elgondolása az volt, hogy minél intaktabb körben kezdődjék el a mozgalom. Sőt, a szakmák között is volt bizonyos súrlódás. Például mi, Váci útiak, megcsináltuk a Gömb utcai központot, ekkor köztünk és a kerület másik felében élő munkások között harc folyt, hogy melyik szervezet titkára legyen a központi titkár. Mi azt akartuk, hogy a miénk legyen, ők, hogy az övék. Azután akadt egy erőszakos szaktárs, Peyer, és ő lett a titkár.²⁰

A szervezetlen munkások nem tekintettek ellenérzéssel a szervezetekre. Nagyon kis része volt csak hajlandó sztrájk törésre vállalkozni. Akaratlanul is felébredt bennük az osztálytudat. A hét- illetve a tizenháromház lakósztrájkja erre igen jó példa. 15%-a szervezett munkás volt, 85%-a nem. Mégis, amikor a sztrájkot kimondták, minden asszony és gyerek részt vett benne, és szembeszállt a rendőrséggel.

Kérdés: Mi a véleménye azokról a szociáldemokrata munkásvezetőkről, akiket személyesen ismert?

Meglehetősen rossz véleményem volt. Addig jól megvoltunk egymás mellett, amíg a munkásság a szakszervezetekben tömörült, de amikor a szociáldemokrata párt lassan beszívárgott, akkor bizonyos zavarok kezdődtek. A párt beszívárgása úgy történt, hogy a szakszervezet vállalta, hogy minden tag egy fillér pártadót fizet. Alapjában véve ez névleges volt, de az illető így automatikusan párttag lett. Pártügyekkel nem terheltek meg. Akkor természetesen már a pártvezérek között rivalitás kezdődött a pozícióért. A szakszervezeti munkásság sokáig mint ellenőrző és mint ellenzéki szerepelt. Annak ellenére, hogy a szakszervezet vezetői

²⁰ Peyer Károly (1881–1956) géplakatos, szakszervezeti vezető, szociáldemokrata politikus. 1897-ben lett szakszervezeti tag, 1903-tól a Magyarországi Vas- és Fémmunkások Központi Szövetsége vezetőségi tagja. 1906-tól az Általános Munkás Betegsegélyező Pénztár tisztviselője. 1921-től 1944-ig a magyar szociáldemokrata mozgalom egyik legismertebb vezetője. 1922-től nemzetgyűlési, illetve országgyűlési képviselő, 1925-től a fővárosi törvényhatósági bizottság szociáldemokrata képviselőcsoportjának elnöke, 1927-től a Szaktanács főtitkára. A német megszállás után Mauthausenbe hurcolták, ahonnan 1945 májusában tért haza. 1945 nyarán a szakszervezetek képviseletében került be az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe, amelynek a novemberi választások után is tagja maradt. Az 1947. évi szociáldemokrata pártkongresszuson kibuktatták a párt vezetéséből. Az 1947. évi választásokon a Magyar Radikális Párt jelöltjeként lett országgyűlési képviselő. 1947 novemberében a politikai támadások következtében emigrált. Párizsban, majd 1949-től New Yorkban élt.

szintén beléptek a pártfunkcionáriusok sorába, ami által a szakszervezeti egység meggyöngült. Kezdetben a szakszervezetek kimondottan a munkásság gazdasági érdekeit képviselték, mikor azonban a szakszervezet és a párt egyesült, akkor már erősen a politikai szempontok léptek előtérbe, és nem egyszer a gazdasági érdekek rovására. Emiatt Alpári²¹ is, én is felszólaltunk. Egész szereplésem a szociáldemokrata pártban az ellenzék vonalát képviselte. Mintaképpemül Szabó Ervint fogadtam el tudományos képzettségéért, és azért az etikus magatartásáért, hogy a pártvezetőséggel, mint politikai taktikázókkal állandóan ellentétben állt. Az öntudatos munkásságban olyan mély osztályérzés és sértődöttség élt, hogy mindig harcra készen állt. Nem volt hajlandó alkudozni.

Kérdés: A politikai harcoknak volt-e pozitívumuk?

Igen, de el kell képzelni, hogy annak az embernek, aki a szakszervezetben nőtt fel, ez meglehetősen idegen volt. Láta vezéreit, hogy – rossz szót használva – „úri emberekké” váltak. Most azt mondjuk: elszakadtak a tömegektől. Ezek a vezérek közülünk valók voltak, velünk sakkoztak, és egy napon kiléptek közülünk, elénk és fölénk kerültek. Rossz néven vettük tőlük. Naivitás volt ez, de megbecsülendő, mert ez volt az etikai alap, amit a munkásság a mozgalomtól megkövetelt.

Kérdés: Ez a magatartás minden munkásvezetőre jellemző volt?

Nem volt mindenkire jellemző. Például Kunfi²² nagyon becsültem tudományos felkészültségéért és azért, hogy ő egy ellenkező osztályból jött, s mint tanár, végigjárta a nehéz utat, szívósan, etikusan, persze nem kommunista módra, hanem mint szocialista, radikális polgár, felvilágosodott intellektuel. Ma Kunfi nem lenne használható ember, de akkor szerették és becsülték. Gyűléseken, előadásokon beszélt, és soha nem éreztük, hogy hordószonok. Tanultunk tőle. Csodálattal töltött el bennünket, hogy milyen gazdag ismeretekkel rendelkezik.

Garami²³ érdekes ember volt. Teljesen magába zárkózott, konzekvens, de bizonyos ponton konzervatívva vált, és így károsá. Ha én írnék egész

²¹ Alpári Gyula (1882–1944) politikus, újságíró. Baloldali szociáldemokrata, majd kommunista. A Tanácsköztársaság idején a külügyi népbiztos helyettese, Kun Béla munkatársa. 1919 őszétől Csehszlovákiában, majd Ausztriában, Németországban, Svájcban és Franciaországban élt. 1940-ben Párizsban kommunista újságíró iskolát szervezett. A Gestapo letartóztatta, 1944-ben a sachsenhauseni koncentrációs táborban halt meg.

²² Kunfi Zsigmond (1879–1929) gimnáziumi tanár, újságíró (a *Népszava* és a *Szocializmus* szerkesztője), szociáldemokrata politikus. 1918-ban közoktatásügyi miniszter, 1919-ben oktatásügyi népbiztos. Bécsi emigrációjában öngyilkos lett.

²³ Garami Ernő (1876–1935) műszerész, szociáldemokrata politikus. 1919-ig a *Népszava* főszerkesztője. Novellákat, drámákat írt. 1918. október 31-től 1919. március 21-ig kereskedelemügyi miniszter a Károlyi-,

pályájáról, nem csak elítélően szólnék róla. Elzárkózva élt, nem járt a munkásság közété, de az bizonyos, hogy a Népszavát vaskézzeel tartotta, és össze sem lehet hasonlítani Mónussal,²⁴ aki elcsúsztatta a lapot, tartalma vizenyössé, bizonytalanná vált.

Kérdés: Miért ábrázolta az Egy ember életében ellenszenvesnek Landler Jenőt?²⁵

Nem bántani akartam, de őszinte kritikával szóltam Landlerről. Emlekeim vannak róla, amik nem nagyon szívderítőek. Szem- és fültanúja voltam, mikor az 1906-os villamos sztrájk alkalmával kijött hozzánk az Aréna úti remízbe, és rá akart beszélni bennünket, hogy hagyjuk abba a sztrájkot, és iratkozzunk be a Magyar Szent Korona Vasutas Szövetségbe. Későbbi szociáldemokrata tevékenységére sem tudok teljes elismeréssel visszaemlékezni, agitációs beszédeiben sok volt a vulgarizálás. Szovjetuniói tevékenységéről nincsenek pontos értesüléseim, s így nem mondhatok róla határozott véleményyt.

Kérdés: Milyen volt 1914 előtt a munkásság és a nemzeti kérdés, a nemzeti kultúra viszonya?

A munkásságnak a nemzeti kultúrához és a nemzetiségi kérdéshez való viszonya határozatlan volt. Ők azt, hogy nemzetköziség, a szó szoros értelmében fogták fel, és azt vallották, hogy a haza ott van, ahol az ember megélhet. És ezt komolyan vették. Ma már a nemzeti kérdést egészen átértékelték, nem a legszerencsésebben, de szükségyszerűen, mert szükség volt a mozgalomnak arra, hogy megmozgasson olyan passzív réteget, amelyek addig mozdulatlanok voltak, amelyeket a szocialista tudománnyal, szocialista frazeológiával nem tudtak volna magukhoz vonzani. Az agitációba bevitték a „nemzeti” szót, a „nemzetiségi” szót, tradí-

majd a Berinkei-kormányban. A Tanácsköztársaság kikiáltása után emigrált, 1919 augusztusától novemberig újra Magyarországon vállalt politikai szerepet. 1919-től Bécsben tevékenykedett, 1929-ben hazatért, majd 1934-ig ismét külföldön élt.

²⁴ Mónus Illés (1888–1944) újságíró, eredetileg cipőfelsőrész-készítő. 1911-től a *Népszava* kiadóhivatali tisztviselője. A bőrmunkásszövetség lapjainak szerkesztője. 1927-től a szociáldemokrata párt vezetőségének tagja, majd főtítkára és vezető ideológusa. 1934-től 1938-ig a *Szocializmus*, 1934-től 1939-ig a *Népszava* főszerkesztőjeként a polgári baloldal és a népfreontpolitika felé nyitott. Ács Tamás néven is publikált. 1944 márciusában a Gestapo letartóztatta, októberben megszökött, a nyilasok elfogták és meggyilkolták.

²⁵ Landler Jenő (1875–1928) ügyvéd, 1906-tól a *Vasutasok Lapja* szerkesztője, 1908-tól a szociáldemokrata párt tagja. Az első világháború idején háborúellenes; 1918 elején–nyarán vasutassztrájkokat szervez. A polgári demokratikus forradalom alatt a Nemzeti Tanács irodavezetője. A Tanácsköztársaság idején belügyi és kereskedelmi népbiztos, majd a Vörös Hadsereg főparancsnoka. Bécsbe emigrált, majd a Szovjetunióba távozott. A Kreml falába temették.

ciót, hagyományt, hogy felrázzák a passzív tömegeket. De azt hiszem, ez csak taktika. Én feltételezem, hogy a szocializmus útja egyenes, és egyetlen komoly kommunista vezető sem gondol arra, hogy fel kell ébreszteni az emberekben a nemzeti érzést, mert hiszen ez mégis csak ellentétben állna a „Világ proletárjai egyesüljetek!” jelszóval. A nemzeti kultúra szempontjából igényesek voltunk akkor, és sokat követeltünk az íróktól. De nem akartunk provinciálisak lenni. Nem esküdtünk a gatyamadzagra és nem esküdtünk Jézus Krisztusra, sem a Mogen Dovidra.²⁶ Nekünk csak egy vonalunk volt: Világ proletárjai, egyesüljetek! És engem, aki csavarogtam a világban, mint mesterlegény, ha beléptem Bécsben, Párizsban, Berlinben egy szakszervezet kapuján, úgy fogadtak, mint aki közékük tartozom. Megkaptam tőlük azt, amit csak meg lehetett kapni: szállást adtak, igyekeztek munkát szerezni. Ha munkahelyemre kerültem, nem úgy fogadtak, mint betolakodót, idegent, hanem mint közékük tartozók, mert ha valaki szakszervezeti vagy párttag volt, az előtt a határok elmosódtak. Nem gondoltunk arra, hogy magyarságunkat fitogtassuk.

Kérdés: Mi a véleménye az Egy ember életéről?

Az én könyvem – Egy ember élete – ki kellett volna nyomtatni újra és odaadni a fiatal munkások kezébe, hogy lássák, milyen küzdelemben kellett részt vennünk. Igaz, megjelent újra, talán 8000 példányban, de ez rövid idő alatt elfogyott. Talán sohasem lesz kiadva még egyszer.²⁷ Az Olcsó Könyvtárban²⁸ kellett volna megjelentetni, mert olvasmányos és biztosan leköti a figyelmet. Az egész Rákosi-éra alatt még könyvtárból se lehetett kivenni. Ez a könyv az, amelynek propagandát kellene csinálni, mert paraszt, munkás, nő, férfi, fiatal és öreg elolvashatja. So-

²⁶ Dávid-csillag.

²⁷ Kassák önéletrajzi regényét nyolc évig, 1927 és 1935 között írta. A *Károlyi-forradalom* és a *Kommün* című utolsó két része miatt az író a Horthy-korszakban fogházba zárták. A regényt 1945 után évtizedekig nem adták ki a kommunista vezetők – mindenképp Révai József – kritikus ábrázolása miatt. 1957-ben a Magvető jelentette meg a regény első hat kötetét. Az első csonkítatlan kiadás 1983-ból való, szintén a Magvető kiadásában.

²⁸ Az 1953-ban létesült Szépirodalmi Kiadó 1954-ben indult „filléres” könyvsorozatában a magyar és a világ-irodalom klasszikusai kisméretű kötetekben kerültek az olvasók elé. Főszerkesztője Illés Endre volt, szerkesztői közé tartoztak Csanádi Imre, Juhász Ferenc, Kamondy László, Kolozsvári Grandpierre Emil, Örkény István, Réz Ádám, Réz Pál, Vajda Miklós, Vas István és mások. Az Olcsó Könyvtár nevet az 1930-as évek Franklin sorozatától vették kölcsön. „A könyvek anyaga meglehetősen silány minőségű, de az ára nagyon kedvező, 3–4 forint volt. Egy kiló kenyér vagy egy doboz cigaretta ára. Így valóban minden háztartásba el juthatott a könyv. Hatalmas mennyiségű irodalom jelent így meg. Kéthetente adtak ki egy kötetet, általában 80–100 ezres példányszámban. 1960-ban már a 300-ik kötet adták ki. A színvonal természetesen változó volt.” http://palackposta.blogter.hu/?post_id=45627. Utolsó letöltés: 2007.05.02.

kat tanulnának belőle. Állítom, hogy amit ebben a könyvben írtam, az mind tény. Nem mai fejjel írtam visszanezve, hanem akkori eseményeket, akkori szemmel.

Kérdés: Mi az oka annak, hogy az 1914 előtti munkáséletet nem ábrázolja megfelelően irodalmunk?

Az írók, még azok is, akik a munkásságból jöttek, hamar és könnyűszerrel kiemelődtek a munkásságból. Nem élik azt a szervezeti életet, amiről az előbb a munkásotthonokkal kapcsolatban szóltam, ami olyan volt, mint egy etikus családi kör. Elöttem nevetségesnek tűnik, hogy a párt kiküldi őket három hétre a gyárakba, hogy ismerjék meg a munkásokat. Így csak külsőségeket láthatnak. Tudni kell, hogy mennyi idő vesz igénybe, amíg egy munkás hozzászokik a kalapácshoz, egyenesen tudja tartani, ambicionálja, hogy pontosan ütni tudjon vele. A mai írók nem képesek hozzányúlni a lényeghez, patetikusan írnak, túldimenzionálják mondanivalójukat. Ma nincs olyan fiatal író, aki ne tudná, hol lehet legkönnyebben pénzt szerezni, vagy hogyan lehet legkönnyebben befolyásos pártvezető barátságát megnyerni. Mi ezt nem tudtuk. Mi Tisza Istvánt²⁹ nem ismertük, azt sem tudtuk, hol lakik, eszünkbe sem jutott volna, hogy Tiszától vagy a szakszervezetektől pénzt kérjünk könyvünk kiadásához. Én az első könyvem kinyomtatásához magam gyűjtöttem az előfizetőket. Hónom alatt vittem a vásárlókhöz.

Kérdés: A magyar munkások 1914 előtt mennyire ismerték a francia szindikalizmust?

Azt hiszem, csak általánosságban ismerték, részleteiben kevésbé. Ennek propagálója és eszmei meglapozója Szabó Ervin volt. A szervezett munkássággal Szabó Ervin meglehetősen szoros kapcsolatot tartott fenn, különösen a fiatal nemzedékkel. A vele folytatott beszélgetések és előadásai révén a szindikalista elmélet bejutott a szakszervezetekbe. A szindikalista elméletet egyszerűen csak szakszervezeti elméletnek éreztük, úgy, hogy a munkáságnak harci és önvédelmi területe csak a szakszervezet lehet. A tőkést csak tőkésén keresztül lehet megnyomorítani. A szervezett munkások nagy része erősen a szindikalizmus felé hajlott, egy része az anarchoszocializmussal rokonszenvezett. Ha szabadságról volt szó, akkor teljességében akarta ezt a szabadságot. Arra nem gondolt, képzettségénél fogva nem is gondolhatott, hogy az emberek a teljes szabad-

²⁹ Tisza István (1861–1918) 1903 és 1905 között miniszterelnök és belügyminiszter. 1906-ban feloszlatta a Szabadelvű Pártot és visszavonult a politizálástól. 1910-ben létrehozta a Nemzeti Munkapártot. 1913-tól újra miniszterelnök. Ellenezte a háborút, de annak kitörése után minden erőforrást mozgósított. 1917-ben lemondott. Az 1918-as forradalom idején meggyilkolták.

ságot nem bírják el, mert egymás ellen fogják felhasználni. Mind a szindikalizmus, mind az anarchoszocializmus feltétlenül erjesztőjévé, továbbvivőjévé válik a mozgalomnak.

A munkásotthonokban, a szakszervezetekben vagy szakmai kérdésekről beszéltek, vagy bérharcokról, vagy elmentek a darwinizmus felé, elmentek a filozófia felé, természetesen meglehetősen felületesen és nagy vonalaiban ismerve a dolgokat, de igazság, szabadság, humanizmus – ezeknek a szavaknak a jelentőségét feléreztek. Nem emlékszem rá, hogy komoly szakszervezeti munkások politikailag ún. kétlaki emberek lettek volna. Nem is lehettek, mert a kétlakiság a sztrájkoknál kiviláglott, és akkor az illetőt kidobták, megverték. Nem az állam üldözte őket, hanem a munkásság közösitette ki magából.

A munkásokhoz a francia szindikalizmus állt érzelmileg közelebb, a francia lendületesebb volt. A német mintát merevnek tartották és túl irányítottak. A franciáknál kevésbé volt irányítva, inkább inspiráló volt. A magyar munkásság szervezett részének törzsgárdája 30-40 éves férfiakból állott. Akadtak idősebbek is, akik nem szakadtak el a mozgalomtól, de korunknál fogva inkább rábólintók voltak. Aktívan nem vettek részt. Az ifjúsági mozgalom alig volt kibontakozóban, maradtak tehát a 30-40 év körüliek.

Kérdés: Mi a véleménye Batthyány Ervinről?³⁰

Szimpatikus volt azoknak, akik valamennyire ismerték Tolsztojt. Batthyány is a szabadságot ígérte, amely kötetlen és meg nem magyarázott értelmű szó volt. Természetesen sokakra szimpatikusan hatott. Alapjában véve a Batthyány-féle mozgalmat két szocialista kompromittálta a munkásság előtt: Migray³¹ és Tarczai.³² Migray sokat ártott. Szerintem

³⁰ Batthyány Ervin gróf (1877–1945) 1903-ban Szabó Ervin segítségével kapcsolódott be a szellemi életbe. 1904 elején részt vett a Társadalomtudományi Társaság *A társadalmi fejlődés iránya* címmel megrendezett vitasorozatán. A résztvevők – Batthyány (anarchizmus) mellett Gratz Gusztáv (liberalizmus), Szabó Ervin (szindikalizmus) és Geötte Sarolta (konzervativizmus) – ütköztették politikai nézeteiket. 1905-ben birtokán, a Vas megyei Bögötén angol és orosz (Lev Tolsztoj) példák nyomán szociális jellegű szabadiskolát alapított parasztyerek számára. A megnyitón részt vett barátja, Szabó Ervin. Kiadta a *Testvériség* című szombathelyi szociáldemokrata lapot. A zömmel 1904 és 1908 között megjelent írásaiban kropotkini ihletésű kommunista anarchizmust hirdetett, az anarchisták és a szocialisták összefogását sürgette, a folyamatos ellenállás s nem a forradalom híve volt. 1906 után került közelebbi kapcsolatba az anarchoszindikalizmussal. 1910-ben Angliába távozott, 1913-ban lemondott a magyar állampolgárságról. Az első világháború idején háborúellenes volt. Élete utolsó évtizedeiben nem politizált.

³¹ Migray József (1882–1938) kőműves, tanító, újságíró, filozófiai és pedagógiai értekezések írója. Szocialistaként az 1918-as polgári demokratikus forradalom kormánybiztosa, a Tanácsköztársaság alatt a földművelésügyi népbiztosság osztályvezetője, a kertészeti ügyek intézője. A Tanácsköztársaság bukása után két és fél évre bebörtönözték, kiszabadulása után a *Népszava* munkatársa lett. 1928-ban kilépett a szer-

egész életén át zavaró elem volt a mozgalomban, ártott, amikor szociáldemokrata volt, és akkor is, amikor antiszociáldemokrata lett. Szétesett, megbízhatatlan ember volt. Tarczay pedig nagyzó, pártvezér és diktátor szeretett volna lenni.

Amit ők csináltak, nem volt reális. Ma már látjuk, hogy reálisan nem is lehetett csinálni, mert bizonyos szavakat: szabadság, egyenlőség, át kell értékeln.

Kérdés: Mi a véleménye Batthyányék tömeghatásáról?

A Nyugat című folyóirat az első években 250 példányban fogyott. Mégis átalakította a magyar irodalmat. Battyányék lapja³³ is kis példányszámban fogyott, de megindult a sajtópropaganda, és híre terjedt az egész országban. A tudományosan megfogalmazott dolgokat aprópénzre váltotta, de annak idején mégis hasznos, erjesztő munkát végzett.

A munkásság nagy részének túl sok volt az, hogy szabadság, egyenlőség, jólelkűség. Nem tudták megfogni, nem tudtak mit kezdeni vele. A munkásság nagyon-nagyon kis része olvasta A tőkét, de a benne lévő értékek, ha vulgarizálva is, eljutottak hozzá, és megtartották jelentőségüket, mert mögötte volt a tudomány aranyfedezete. Batthyányék mozgalmát nem fedezte tudományos elmélet.

Kérdés: Mi volt a munkásság állásfoglalása a francia és a német „vonal” kérdésében?

Feltétlenül a francia vonal mellett volt a magyar munkásság úgy, mint ahogyan a magyar művészet sohasem tudott megbékélni a német művészettel. Kezdeményezőink mindig Franciaország felé mentek. A francia szellem, a francia frissesség, könnyedség, racionalizmus vonzotta a németek dogmatikus merevségével szemben. A magyar munkásság érzelmileg szintén a franciákhoz vonzódott.

Kérdés: Mi az oka, hogy mégis a német típusú mozgalom szilárdult meg?

Alapjában a mi iparunk és szakembereink java Németországból jött. A művezetők németek voltak, a szerszámoknak német nevük volt. Lelkileg is hatással tudtak lenni, különösen a vezetők. Tény, hogy a német

kesztőségből, majd kizárták a szociáldemokrata pártból. Sikertelenül próbálkozott egy centrista párt alapításával, majd a Nyilaskeresztes Párttal került kapcsolatba.

³² Tarczai Lajos (1881–?) szociáldemokrata tanító, újságíró. Bölcsészhallgatóként részt vett a szociáldemokrata és radikális diákmozgalomban, 1904-ben rövid ideig szerkesztette a *Világosság* című szabadgondolkodó lapot. A fuvaros szakszervezet titkára. Szabó Ervin és Batthyány Ervin köréhez tartozott, vezette ez utóbbi bölgötei iskoláját. 1908 és 1910 között a szociáldemokrata párt vezetőségének tagja. 1911-ben az Amerikai Egyesült Államokba távozott.

³³ *Társadalmi Forradalom*.

életben nagy a rendszeresség. Vannak emberek, akik rendszereket szívesen átvesznek, hogy alkalmazzák, és könnyűszerrel tudjanak eredményt elérni. Azok, akik nálunk nyugtalanabbak, igényesebbek voltak, s általában a „renitensek” a francia oldal felé orientálódtak.

Kérdés: Milyen volt Szabó Ervin befolyása a munkásokra?

A diákok elit része hozzá kapcsolódott és érintkezett vele. A fizikai munkások, Csepel, Angyalföld stb. elitje szintén, vonzódott hozzá, s ezek vagy hamarosan börtönbe kerültek, vagy jó szervezőkké fejlődtek. A nagy tömeggel kevésbé volt érintkezése. Tanítványai a gyárakban és munkásotthonokban saját szavaikkal adták tovább Szabó Ervin tanításait. Így a szociáldemokrata pártban a munkásellenzék is a Szabó Ervin által vallott álláspontot képviselte a vezetőséggel szemben. Még a vezetőségben is érthető volt a hatása. Kunfira, Ágoston Péterre³⁴ és mindazokra hatással volt, akik nem lettek konjunktúralovagokká. Szabó Ervin – bár ő is követett el hibákat – a legtisztelendőbb emberek egyike volt, akit valaha is ismertem.

[Kézírással] A gépírásos áttétel elég hüen adja vissza lefolytatott beszélgetéseimet.

1960. szeptember 6.

Kassák Lajos

Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár 867. f. 2/k-182.

³⁴ Ágoston Péter (1873–1925) jogtudós, egyetemi tanár, miniszter, szociáldemokrata politikus. Az első világháború előtt a *Világ*, a *Népszava*, a *Huszdik Század* és a *Szocializmus* cikkírója. Az 1918-as polgári forradalom alatt a nagyváradi Nemzeti Tanács elnöke, majd Bihar vármegye kormánybiztos-főispánja, a Berinkey-kormány belügyi államtitkára. A Tanácsköztársaság idején külügyi népbiztos-helyettes, a Peidl-kormány külügyminisztere. Az 1920-as népbiztosperben halálra ítélték, csereegyezmény keretében Szovjet-Oroszországba került. 1924-ben Londonba, majd Párizsba távozott.